

Ірына Часнок

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

АЦЭНКА РАМАНА КУЗЬМЫ ЧОРНАГА «СЯСТРА» Ў ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВЕ

Свой першы раман «Сястра» (1927) Кузьма Чорны пісаў, не азіраючыся на крытыкаў, не баючыся «выйсці за рамкі». Пісьменнік пакуль яшчэ адчуваў сябе вольна, пісаў так, як дыктавала яму прыродная адоранасць, а не савецкая цэнзура.

Вядома, у творы маладога аўтара можна знайсці недахопы, і іх ужо не раз знаходзілі (пачынаючы з крытыкаў – сучаснікаў Кузьмы Чорнага і ажно да нашых дзён). Аднак раман вызначаецца безумоўнай мастацкай вартасцю, якую не заўсёды маглі ацаніць належным чынам, што звязана з часам: ідэалогіяй, палітыкай у галіне літаратуры і мастацтва, цэнзурай, густамі крытыкаў і даследчыкаў. Вельмі часта «Сястру» ўвогуле абміналі ў працах, прысвечаных творчасці К. Чорнага, як няспелую спробу пачаткоўца, нязручную для аналізу. Прасочым, як мянялася меркаванне літаратуразнаўцаў і крытыкаў наконт рамана, і зробім кароткі агляд прац, у якіх разглядаецца дадзены твор.

А. Бабарэка ў артыкуле ва «Узвышшы» 1929 г. пісаў пра раман наступным чынам: «Нават і роман “Сястра” у дачыненні да “Зямлі” становіць няшто іншае, як толькі матэр’ял сабраных уражаньняў аўтара ў гарадзкіх абставінах і дачасна зьлепленых у куска-калыбы яшчэ будучых вобразаў і кампазіцый» [3, с. 67]. Даследчык яскрава патлумачыў сваю думку: пісьменнік быццам рве кветкі на лузе, але не збірае іх у букеты, а спяшаецца і раскідае па дарозе. Такі падыход, на думку А. Бабарэкі, выразны мінус.

Пазней І. Навуменка назваў «Сястру» ў сваёй кнізе «Ранні Кузьма Чорны» (2000) цьмяным і даволі такі распоўзлым раманам [10, с. 61] і выказаў меркаванне, што першы раман К. Чорнаму не ўдаўся [Тамсама, с. 63]. Аднак нам такая ацэнка падаецца няслушнай, звязанай найперш з непрыняццем прозы з аслабленай знешняй падзейнасцю.

А. Адамовіч у працы «Шлях да майстэрства» (1958) паставіўся да рамана «Сястра» даволі крытычна. Вось некаторыя вытрымкі з кнігі: «У рамане “Сястра” (жанр рамана патрабаваў асабліва яснага разумення гістарычных заканамернасцей жыццёвага працэсу) больш, чым у іншых творах К. Чорнага 1926–1927 гг., выявілася слабасць яго светапогляду, няспеласць яго творчай манеры» [3, с. 44]; «Героі і цяпер увесь час філасофствуюць аб “радасці жыцця як існавання”, але іменна

філасофствуюць, а не жывуць. Усе іх пачуцці расслаблены, раз'едзены рэфлексіяй» [Тамсама, с. 49].

Аднак пазней ён істотна перагледзеў сваю думку. А. Адамовіч адзначыў, што гэты ранні твор К. Чорнага не прачытаны па-сапраўднаму не толькі чытачамі, але і крытыкамі [2, с. 58]. У кнізе «Маштабнасць прозы» (1972) А. Адамовіч зрабіў спробу глыбейшага прачытання рамана, вызначыў яго асноўныя асаблівасці, у тым ліку звярнуў увагу на аналітычны псіхалагізм (пра чорнаўскі псіхалагізм і імкненне да «чыстай прозы») пісалі таксама Я. Казека, А. Лойка, А. Матрунёнак і інш.).

Не пакідае рамана па-за ўвагай М. Тычына ў працы «Кузьма Чорны: эвалюцыя мастацкага мыслення» (1973, 2004) [13], а таксама ў «Гісторыі беларускай літаратуры» (2002) [12]. Даследчык адзначае некаторыя вартасці твора, аднак лічыць, што «раманы «Сястра» напісаны маладым пісьменнікам і нясе на сабе сляды нявосьпеласці: вобразы герояў у радзе выпадкаў страчваюць псіхалагічную выразнасць, твор перагружаецца сырым матэрыялам, сюжэт размываецца, дзеянне замаруджваецца» [12, с. 43–44]. М. Тычына супастаўляе «Сястру» з аповесцю «Лявон Бушмар» і робіць выснову на карысць другога твора.

Затое Д. Бугаёў палічыў раманы «Сястра» «дасягненнем эпохі» [4, с. 331], звярнуў увагу на яго гуманістычны пафас («Дасягнутае і страчанае», 1995).

В. Каваленка трапна заўважыў, што К. Чорны ў ранніх творах быў такім арыгінальным у пошуках зусім не з-за мастацкага свавольства («Шляхі майстэрства», 1972). Па словах даследчыка, «усё вялікае ў мастацтве нараджаецца як практычны адказ на духоўнае запатрабаванне часу. Новыя ідэі і адзнакі стылю, прынесеныя К. Чорным, былі такім надзённым і неабходным адказам» [8, с. 105].

Згодна з пазнейшым меркаваннем В. Жураўлёва, твор «Сястра» «не толькі знаходзіўся ў цэнтры галоўнага напрамку развіцця нацыянальнай мастацкай думкі, але яму шмат у чым належала першапраходчыцкая, першаадкрывальніцкая роля і ва ўсесаюзным літаратурным працэсе» («На шляху духоўнага самасцвярджэння», 1995) [7, с. 141]. Таксама даследчык адзначыў, што К. Чорны ў рамане «падкрэсліваў і вылучаў ідэйна-арганізацыйную функцыю дзеяння-думкі і дзеяння-перажывання, палемічна супрацьпастаўляючы такі свой погляд тэндэнцыі залішне дынамічнага сюжэта, які ў асноўным абапіраўся на падзею і дзеянне, эстэтычна слаба звязаныя (ці амаль зусім не звязаныя) з псіхалагічным жыццём чалавека» [6, с. 122].

Л. Корань у «Цукровым пеўніку» (1996) назвала менавіта «Сястру» асабліва наватарскай [9, с. 75], падкрэсліла ўслед за А. Адамовічам вызначальную ролю псіхалагізму ў рамане, адзначыла імпрэсіяністычнасць яго стылю і абгрунтавала думку, што гэты твор – першы інтэлектуальны раман у беларускай літаратуры [Тамсама, с. 79]. Паводле меркавання даследчыцы, «выяўленчыя формы Кузьмы Чорнага, яго мастацкае маўленне – інтэлектуальнае, філасофскае – нібы нараджалася на чыгакіх вачах», «яго (К. Чорнага. – *І. Ч.*) мова – гэта не імітацыя і нават не рэпрэзентацыя ў вузкім сэнсе “голосу народнага”. У К. Чорнага якасна іншая задача – мысленчая. Гэта сакральная мова мыслення, дзе назваць – значыць стварыць; стварыць новы сэнс» [11, с. 117].

Не абмінуў увагай «Сястру» і П. Васючэнка, які вызначыў жанр твора як раман-дыспут, па-новаму інтэрпрэтаваў яго. П. Васючэнка зрабіў акцэнт на палемічным полі інтэлектуальнага твора («Ісці, ісці, шукаючы ісціну», 2015) [5].

Як бачым, раман «Сястра» па-рознаму быў успрыняты літаратуразнаўцамі і крытыкамі. У творы аналітычны псіхалагізм (уменне бачыць рэчаіснасць найперш менавіта праз псіхалогію – уражанне + успрыняцце + усведамленне-асэнсаванне + развагі, думкі) робіцца асновай для раскрыцця ментальнай падзейнасці, якая вызначае нарацыю ў творы. А такі падыход да адлюстравання рэчаіснасці быў наватарскім, не характэрным для беларускага рэалістычнага дыскурсу 1920–1930-х гг. Літаратуразнаўчая думка доўга не гатова была ўхваліць кірунак, распачаты К. Чорным, бо не была арыентавана на мадэрнісцкія формы мастацкага мыслення.

Літаратура

1. Адамовіч, А. Маштабнасць прозы: урокі творчасці Кузьмы Чорнага / А. Адамовіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 200 с.
2. Адамовіч, А. Шлях да майстэрства: станаўленне мастацкага стылю К. Чорнага / А. Адамовіч. – Мінск: Выд-ва Акад. навук БССР, 1958. – 180 с.
3. Бабарэка, А. «Зямля» Кузьмы Чорнага (Нарыс сынтэтычнага разуменьня твору) / А. Бабарэка // Узвышша. – 1929. – № 4. – С. 64–80.
4. Бугаёў, Д. Дасягнутае і страчанае / Д. Бугаёў // Праўда і мужнасць таленту – Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. – С. 277–397.
5. Васючэнка, П. Ісці, ісці, шукаючы ісціну // Кузьма Чорны. Чалавек – гэта цэлы свет: успаміны, эсэ, артыкулы, інтэрв’ю, дакументы. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2016. – С. 404–409.
6. Жураўлёў, В. П. Магчымасці рэалізму: прычыннасць і гістарызм / В. П. Жураўлёў, М. А. Тычына. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 232 с.

7. Жураўлёў, В. П. На шляху духоўнага самасцвярджэння / В. П. Жураўлёў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 160 с.
8. Каваленка, В. А. Шляхі развіцця беларускай савецкай прозы / В. А. Каваленка, М. І. Мушыньскі, А. С. Яскевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 261 с.
9. Корань, Л. Кузьма Чорны / Л. Корань // Цукровы пеўнік: літ.-крыт. арт. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1996. – С. 65–114.
10. Навуменка, І. Ранні Кузьма Чорны (1923–1929) / І. Навуменка. – Мінск: Беларуская навука, 2000. – 95 с.
11. Сінькова, Л. Д. Выяўленчыя формы ў рамане К. Чорнага «Сястра»: перазовы з мастацкай мовай рускай прозы 1920-х гг. / Л. Д. Сінькова // Міфалогія – фальклор – літаратура: праблемы паэтыкі. – Мінск: РІВШ, 2002. – С. 116–119.
12. Тычына, М. А. Кузьма Чорны // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. Т. 2. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, В. А. Каваленка. – 2-е выд. – Мінск: Беларус. навука, 2002. – С. 330–369.
13. Тычына, М. А. Кузьма Чорны: эвалюцыя мастацкага мыслення / М. А. Тычына; навук. рэд. В. У. Івашын. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 168 с.